

Denkens mit : Pythagoras, Empedokles, Plato, Poseidonius, Philon, der Neuplatonismus und Neupythagoräismus bezeichnen Wandel und Entfaltung dieser Religiosität, die auch in der Gestaltung des Mythos im Werke der Tragiker deutlich wird, wie der Verfasser in scharfsinnigen Gegenüberstellungen zumal der sophokleischen und der euripideischen Helden hervorhebt. Von den anthropomorph gestalteten, in Willkür herrschenden Gottheiten des homerischen Pantheon führt ein langer Weg zum Gott der πρόνοια, zum Deus providens, ein mühevoller Weg, der die stete Bemühung des griechischen Menschen, seinen Drang nach Vergeistigung erkennen lässt. Was den antiken Weisen und Helden vom christlichen Heiligen trennt, ist ein letzter Schritt, ist Gnade, die von Christus kommt, das Wissen um einen allgütigen Vater (summum bonum), der die Oekumene liebend umfasst : ἰδοὺ γέγονε καινὰ (Paulus, 2. Kor. 5, 17). Hier setzt die Patristik an, um das Christentum als die Weisheit zu erweisen, welche die Philosophen suchten, aber nicht finden konnten. Für die Mystiker von Clemens Alexandrinus bis zu Bernhard von Clairvaux gab es keinen Begriff, der der μεγαλοφροσύνη entsprochen hätte : sie sahen nur den sündigen Menschen. Erst Thomas von Aquino hat die magnanimitas in seine Summa einbezogen : ein Bekenntnis zu den Idealen der Antike. Geistvoll und überzeugend ist der spanische Philologe der schwierigen, selbstgestellten Aufgabe gerecht geworden.

MARTIN HENNICKE

* *

Clémence Ramnoux, *Vocabulaire et Structures de Pensée Archaïque chez Héraclite*, Paris 1959, έκδ. «Les Belles Lettres» (διατριβή ἐπὶ διδακτορικῶ) σσ. IX+509.

Ὡς τοῖς πᾶσι γνωστὸν τυγχάνει, εἶναι ὄντως ἀδύνατον εἰς τὸ περιορισμένον τοῦ χώρου ἑνὸς ἐπιστημονικοῦ περιοδικοῦ νὰ ἀναλυθῶσι καὶ νὰ ἐκτεθῶσι λεπτομερῶς πῶς πάντα τὰ ἐν τῇ ἀνωτέρω μελέτῃ ἀναγραφόμενα διὸ ἡ παρούσα ἔκθεσις θὰ περιορισθῇ διὰ τινων γενικωτάτων παρατηρήσεων εἰς μίαν ὅπως δῆποτε ἀπλήν τοῦ κρίνοντος γνώμην.

Ἐν πρώτοις ἡ διαίρεσις τοῦ ἀνωτέρω βιβλίου διακρίνεται εἰς τὰ ἐξῆς μέρη. *Πρόλογος* (σ. VII—IX), ἀκολουθεῖ μακρὰ εἰσαγωγή περὶ τινος Ἡρακλειτείου αἰνίγματος (σ. 1—29) καὶ ἔπονται τὰ κάτωθι δέκα κεφάλαια.

1. «*Ἡ Ἐργηγορσις καὶ ὁ Ὑπνος*» (σ. 31—65). 2. «*Ἡ Ζωὴ καὶ ὁ Θάνατος*» (σ. 67—99). 3. «*Ὁ Ἄνθρωπος καὶ ὁ Θεὸς*» (σ. 101—135). 4. «*Ἡ Μνήμη καὶ ἡ Δήθη*» (σ. 137—175). 5. «*Ὁ Ἔρως καὶ τὸ Μῖσος*» (σ. 177—207). 6. «*Ἡ Ὑπαρξις καὶ ἡ Ἀνυπαρξία*» (σ. 209—249). 7. «*τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι*» (σ. 251—286). 8. «*Ὁ Λόγος καὶ ἡ Σιωπὴ*» (σ. 287—322). 9. «*Ὁ Λόγος καὶ ἡ Σιωπὴ*» (συνέχεια, σ. 323—340). 10. «*Ἡ Γένεσις τῆς ψυχῆς*» (σ. 341—365).

Τέλος ἐν τῷ τέλει τῆς ἀνωτέρω ἐργασίας ὑπάρχει συμπέρασμα, ἐν τῷ ὁποίῳ ἡ συγγρ. ἀναλύει τὴν ἔννοιαν τοῦ προειρηθέντος αἰνίγματος (σ. 367—384), οἷτινος μνεῖα τὸ πρῶτον ἐγένετο ὑπ' αὐτῆς ἐν τῇ εἰσαγωγῇ (πρβ. ἀνωτ.), ἀναγράφει δὲ καὶ ἄλλα τινὰ προβλήματα περὶ τὸν Ἡράκλειτον. Εἶτα ἀκολουθοῦσι δύο πίνακες, δίκην εὔρετη-

ρίου, (σ. 485—501) και ἐν μὲν τῷ πρώτῳ περιέχονται τὰ χωρία, ἅτινα ὑπάρχουσιν ἐν τῷ βιβλίῳ (σ. 485—489), ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ἀναγράφονται πάντες οἱ ὄροι, τὰ ὀνόματα καὶ ἐν γέγει τὰ διάφορα θέματα, ἅτινα ἀπαντῶνται ἐν τῷ ἀνωτέρῳ (σ. 490—501).

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐξ ἀπόψεως βιβλιογραφίας ἐνημέρωσιν τοῦ βιβλίου ἀναγράφομεν ὅτι αὕτη εἶναι τῷ ὄντι ἀρκούντως ἱκανοποιητικὴ, ἅτε περιέχουσα γενικὴν περὶ τῶν προσωκρατικῶν βιβλιογραφίαν, ὡς καὶ εἰδικήν, πλὴν τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τῶν Παρμενίδου, Ἐμπεδοκλέους καὶ Δημοκρίτου (πρβ. σ. 385—483).

Βάσις τοῦ προαναγραφέντος ἔργου εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ ἐρμηνεία τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Ἐφεσίου καὶ συνεπῶς ἡ ἔκθεσις τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ ἐν συνδυασμῷ πολυλάκις πρὸς ἰδέας τινὰς ἄλλων φιλοσόφων στενὴν πρὸς τὰς τοῦ Ἡρακλείτου σχέσιν ἔχουσας· ἐκτὸς τῆς ὡς ἄνω ἐρμηνείας καὶ ἀναλύσεως τῶν ἀποσπασμάτων ἡ συγγρ. παρεμβάλλει μικρὰ τινὰ πρὸς ἐξέτασιν θέματα, ἅτινα ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ περιεχομένου διαφόρων χαρακτηριστικῶν ἀποσπασμάτων, ὡς λ. χ. ὁ Ἡρακλείτειος Πίναξ τῶν ἀντιθέσεων, θέμα ληφθὲν ἐκ τοῦ γνωστοῦ 67ου ἀποσπάσματος τοῦ Ἡρακλείτου (D—K⁹) καὶ εἰς ὃ ἀπόσπασμα αὕτη πειρᾶται νὰ ὑπαγάγῃ καὶ ἐκεῖνα τὰ ἀποσπάσματα, ἅτινα ἐνέχουσι τὸ αὐτὸ ὡς πρὸς ἐκεῖνο περιεχόμενον. Τοιοῦτοι πίνακες ἀντιθέσεων παρέχονται καὶ διὰ τοὺς Πυθαγόραν, Παρμενίδην καὶ Ἐμπεδοκλέα (πρβ. σ. 9 καὶ ἐξῆς).

Θὰ ἠδύνατο πρὸ τούτοις νὰ παρατηρήσῃ τις, ὅτι εἰς τινὰς σελίδας τοῦ παρόντος ἔργου παρέχονται ἐν ἀφθονίᾳ ἑλληνικαὶ λέξεις, αἵτινες, ὡς εἰκόσ, διὰ τῆς συχνῆς αὐτῶν χρήσεως ἀπέβησαν, οὕτως εἰπεῖν, παγκοίνως γνωσταί, ὡς ἐκφράζουσαι θεμελιώδεις ἐννοίας τοῦ πνεύματος· αὗται γράφονται πάντοτε ἑλληνιστί, ἐν τούτοις ἐνταῦθα ἀποδίδονται πολλάκις διὰ λατινικῶν χαρακτήρων, ὡς ἐν σελίδι 6 καὶ ἐξῆς: **Moros** (γρ. *Móros*), **Kér** (γρ. *Kῆr*), **Thanatos** (γρ. *Thánatos*), **Cosmos** (γρ. *Kósmos*), **Hypnos** (γρ. *Υπνος*), **Léthé** (γρ. *Λήθη*) καὶ ἄλλα πολλά.

Ἐπειτα ἡ πληθὺς τῶν ἐν πρωτοτύπῳ ἀναγραφομένων κειμένων, ὡς καὶ αἱ πλείοις ἄλλαι ἐννοιαὶ διὰ γραφῆς ἑλληνικῆς ἐπιτελούμεναι ἐνταῦθα, συνηγοροῦσιν ἀκριβῶς ὑπὲρ τῆς γνώμης, καθ' ἣν ἐν προκειμένῳ μαρτυρεῖται πλείστη ἑλληνομάθεια καὶ τούτου ἕνεκεν θὰ ἔδει πάντα ταῦτα νὰ ἀναγράφονται, ὡς ἡ καταγωγὴ αὐτῶν ὀρίζει.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ (=ἡ *Ἐγγήγορσις καὶ ὁ Ὑπνος*) ἐξετάζονται πλὴν ἄλλων τὰ 88, 21, 46, 107, 26, 73, 75, 1, 89, 63, ἀποσπάσματα τοῦ Ἡρ. ὡς καὶ τινὰ περὶ λατρείας ἐν Ἐφέσῳ.

Ἐν τῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ (=ἡ *Ζωὴ καὶ ὁ Θάνατος*) ἀναφέρονται τὰ περὶ «Θανάτου τοῦ Θεοῦ» ἰδὲ ἀπ. 62, 77b καὶ τὰ περὶ τοῦ «Θανάτου τοῦ Πυρός» ἰδὲ ἀπ. 76a· εἶτα ἐπακολουθεῖ ἀνάλυσις τοῦ ἀπ. 31a+b, μνημονεύονται δὲ τὰ περὶ «Θανάτου τῆς ψυχῆς» ἰδὲ ἀπ. 36 καὶ 77 καὶ ἀναλύονται ἀρκούντως ἱκανῶς τὰ ἀποσπάσματα 85, 118, 117, 95, 15.

Ἐν τῷ τρίτῳ κεφαλαίῳ (=ὁ *Ἀνθρώπος καὶ ὁ Θεός*) ἐρμηνεύονται τὰ ἀποσπάσματα 30, 53, 25, 29, εἶτα μνημονεύονται τὰ περὶ τοῦ «Λόγου τῆς Ψυχῆς» ἀναφερόμενα· ἰδὲ ἀπ. 45, 115, 78, 35, 40 καὶ ἀκολουθεῖ ἀνάλυσις τῶν ἀποσπασμάτων 7, 98, 67, 27.

Ἐν τῷ τετάρτῳ κεφαλαίῳ (=ἡ *Μνήμη καὶ ἡ Λήθη*) ὑπάρχουσι πλείοις ὅσα περὶ τῆς ἀνθρωπολογίας τοῦ Παρμενίδου, τοῦ Ἐμπεδοκλέους, περὶ τῶν ἐννοιῶν «Παλιγγενεσία», «Μένος», «Φρήν»· εἶτα ἐκτίθενται ὁ «πεσοιμισμὸς» τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ἡ ἐμπεδοκλείου ἀσκητικὴ καὶ τὸ 110 ἀπόσπασμα αὐτοῦ κ. ἄ.

Ἐν τῷ πέμπτῳ κεφαλαίῳ (=ὁ *Ἔρως καὶ τὸ Μῖσος*) ἀναγράφονται αἱ γνωσταὶ διαχωριστικαὶ ἐννοιαὶ τοῦ Ἐμπεδοκλέους, εἶτα τὰ τέσσαρα ῥιζώματα τοῦ Ἀκραγαντίνου Σοφοῦ, ὡς καὶ τὸ πρόβλημα ὁ «Ἀριστοτέλης ἐπὶ τὸν Ἐμπεδοκλέα» καὶ τέλος τὰ περὶ τῶν διαχωριστικῶν γνωστῶν στοιχείων, τὸ τῆς Φιλότητος δηλονότι καὶ τοῦ Νείκου.

Ἐν τῷ ἕκτῳ κεφαλαίῳ (=ἡ *Υπαρξις καὶ ἡ Ἀνυπαρξία*) μνημονεύονται τὰ περὶ

της παρουσίας του Θεού, επίσης αναλύεται τό άπ. 72 του 'Ηρ. ώς και τά άπ. 34, 50, 91, 10, 51, 5, 32, 41, 108.

'Εν τῷ έβδόμῳ κεφαλαίῳ (=τὸ *Εἶναι* καὶ τὸ μὴ *Εἶναι*) ἀναλύονται τὰ ἀποσπάσματα 80, 49a 63' ἐκτίθεται εἷτα ἐν συνεχείᾳ ἡ γνωστὴ θέσις καὶ σχέσις τοῦ 'Ηρ. ὡς πρὸς τὸν Παρμενίδην καὶ ἀναλύονται ἔννοιαι, αἵτινες ὑπάρχουσιν ἐν τῷ τετάρτῳ ὡς καὶ ἐν τῷ ὀγδόῳ ἀποσπάσματι τοῦ Παρμενίδου.

'Εν τῷ ὀγδόῳ κεφαλαίῳ (=δ *Λόγος* καὶ ἡ *Σιωπὴ*) συνεχίζεται ἡ ἀνάλυσις τῶν άπ. τοῦ 'Ηρ. καὶ δὴ τῶν 112, 73, 75, 28, 93, 32, 48, 67 καὶ τέλος εὐρέως γίνεται λόγος, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ περὶ «Λόγου» καὶ «Γνώμης» ἀποσπάσματα αὐτοῦ.

'Εν τῷ ἐνάτῳ κεφαλαίῳ (=δ *Λόγος* καὶ ἡ *Σιωπὴ* συνέχεια) ἐξετάζεται πλὴν ἄλλων ἡ ἔννοια τοῦ «Λόγου», ὡς ἔχει παρὰ Παρμενίδην, τὰ περὶ Μύθου καὶ Λόγου, τὰ περὶ τῆς ἔννοιᾳς τοῦ «Εἶναι» παρὰ Παρμενίδην καὶ ἄλλα τινά.

'Εν τῷ δεκάτῳ καὶ τελευταίῳ κεφαλαίῳ (=ἡ *Γένεσις τῆς Ψυχῆς*) μέγα τμῆμα αὐτοῦ ἀφιερῶται εἰς τὰ περὶ τὸν Δημόκριτον· εἷτα ἐκτίθενται ἱκανῶς πῶς τὰ περὶ σωματοψυχικῆς διαρχίας, ὡς καὶ ἡ γνωστὴ ἔννοια τῆς Παλιγγενεσίας (*Palíngénésie*).

'Εν τῷ «*Συμπεράσματι*», πλὴν ἄλλων, προβάλλονται προβλήματα μονοθεϊσμοῦ, ὡς τὰ περὶ τῆς σημασίας τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ περὶ τῆς θρησκείας ἐν γένει τοῦ 'Ηρακλείτου.

Πάντα τὰ ἀνωτέρω θέματα ἐξετέθησαν μετὰ τινος σαφηνείας καὶ περιεβλήθησαν μετὰ τῶν δυνατῶν πορισμάτων τῆς νεωτέρας ἐρεῦνης, πολλὰκις ὁμως ἐξηγήθησαν συμπεράσματα, πόρρω ἀπέχοντα τῆς 'Ηρακλειτείου Σκέψεως.

'Επειτα παρὰ τὰς σπανίας ἀρετάς τοῦ ἀνωτέρω ἔργου, ὁμολογουμένως τοῦτο καθίσταται δυσπρόσιτον καὶ βαρὺ ἐν πολλοῖς, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μελέτην αὐτοῦ, διότι ὁ λεξικογραφικὸς κυρίως χαρακτήρ τοῦ βιβλίου ἀφ' ἐνός καὶ ἡ παρεμβολὴ ποικίλων θεμάτων, ἀναφερομένων εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ φιλοσόφου ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς ἀντιλήψεις ἐνίων φιλοσόφων ἀφ' ἑτέρου, καθιστῶσι προβληματικὴν τὴν ἐξαγωγήν 'Ηρακλειτείων τινῶν συμπερασμάτων.

'Εν πάσῃ ὁμως περιπτώσει ἡ ἐργασία τῆς συγγραφῆς ἀποτελεῖ ἱκανὴν καὶ ἀξιόλογον ἐπιστημονικὴν συμβολὴν εἰς τὴν περὶ τὸν 'Ηράκλειτον ἔρευναν, ἅτε περιέχουσα σαφῆναιαν σκέψεως, μεθοδικότητα ὡς πρὸς τὴν ἔκθεσιν τῆς ὕλης, ἀλλὰ κυρίως, τὸ καὶ σπουδαιότερον, ἱκανὴν περὶ τὰς πηγὰς γνῶσιν.

A. N. ΖΟΥΜΠΟΣ

**

Μιχαὴλ Γ. Τσουκαλάς, *Ἀνέκδοτοι φιλολογικοὶ καὶ ἰδιωτικοὶ πάπυροι*, (φιλολογικὰ καὶ γλωσσικὰ ἐπιστάσεις), ἐναίσιμος ἐπὶ διδασκτορῶν διατριβή. ἔκδ. Βιβλιοθήκης τῆς ἐν Ἀθήναις Φιλελευθερευτικῆς Ἑταιρείας ἀριθ. 17, Ἐν Ἀθήναις 1962, σχ. 80ν σελ. 103.

Διὰ τοῦ προκειμένου ἔργου ὁ κ. Μιχ. Τσουκαλάς φέρει εἰς τὴν δημοσιότητα τέσσαρας νέους φιλολογικοὺς παπύρους, οἵτινες παραδίδονται εἰς τὴν παπυρολογικὴν βιβλιογραφίαν ὡς «Πάπυρος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν» ὕπ' ἀριθ. 2780, 2781, 2782 καὶ 2783 (Α.Β.Γ.Δ.) καὶ ἐνισχύει οὕτω σημαντικῶς τὴν ἱσχνὴν μέχρι τοῦδε Ἑλληνικὴν συμβολὴν εἰς τὴν παπυρολογικὴν ἔρευναν.

Οἱ τέσσαρες νέοι πάπυροι παρουσιάζονται διὰ δέκα φωτογραφικῶν πινάκων, ὧν οἱ ὕπ' ἀριθ. 1—2 παρουσιάζουν τὰς στήλας I καὶ II τῆς (προσθίας) ὄψεως τοῦ παπύρου Α ἐκ στίχων ἀντιστοίχως 22 καὶ 17, οἱ ἀριθ. 3—6 τὰς στήλας I, II, III τῆς ὄψεως τοῦ παπύρου Β ἐκ στίχων 19, 16, 18 καὶ 20, ὁ ὕπ' ἀριθ. 7 πίναξ τὰς στήλας 1 καὶ II τῆς ὀπίσθεν τοῦ παπύρου Β. ἐκ στίχων 13—τῶν στηλῶν II, II καὶ III τῆς ὀπίσθεν τοῦ αὐτοῦ